

حسین الوندی

مقدمه

کارشناس ارشد برنامه ریزی درسی

ظاهراً کتاب درسی آشنای همه‌ی والدین، دانش‌آموزان، مدیران، برنامه‌ریزان درسی و مؤلفان است، در حالی که جنبه‌های ناآشنای فراوانی دارد. یکی از این جنبه‌ها، مجموعه‌ی فعالیت‌هایی است که قبل از تولید کتاب، برای تهیه و تدوین آن انجام می‌گیرد که اغلب معلمان و مخاطبان از آن بی‌اطلاع‌اند. کتاب درسی براساس برنامه‌ی درسی^۱ تهیه می‌شود؛ برنامه‌ای که برای تهیه‌ی آن معمولاً دقتی بیش‌تر از تهیه‌ی کتاب درسی صرف می‌شود.

برنامه‌ی درسی ترجمه‌ی واژه‌ی «Curriculum» است. این کلمه از ریشه‌ی لاتین «Currere» به معنای میدان حرکت و مسابقه یا فاصله و مقدار راهی است که افراد باید طی کنند تا به مقصد برسند. با چنین تعریفی از برنامه‌ی

درسی، «برنامه‌ریزی درسی»^۲ را می‌توان تولید برنامه‌ی درسی به شمار آورد و کتاب درسی یکی از محصولات برنامه‌ریزی درسی است. برای اثبات

این ادعا، به چند تعریف از برنامه‌ی درسی توجه کنید:

● برنامه‌ی درسی مجموعه‌ای از درس‌ها و یا برنامه‌ای است برای مطالعه؛

● برنامه‌ی درسی مجموعه‌ای از تجربه‌ها و فعالیت‌های یادگیری است؛

● برنامه‌ی درسی شامل یک سلسله وقایع آموزشی طراحی شده است که به قصد تحقق نتایج آموزشی برای یک یا چند دانش‌آموز پیش‌بینی شده‌اند.

بنابر آن‌چه توضیح داده شد، کتاب درسی ساختار و محتوای مشخص و ویژگی‌هایی دارد که براساس آن‌چه در برنامه‌ی درسی آمده است، شکل گرفته‌اند. این ویژگی‌ها از چند منظر قابل بررسی هستند:

ارتباط کتاب درسی با برنامه‌ی درسی، ساختار محتوایی و ساختار فیزیکی کتاب درسی و معیارهای بررسی و ارزش‌یابی کتاب درسی، توضیح و تبیین این ویژگی‌ها موضوع مقاله‌هایی است که در چند شماره‌ی پی‌درپی ارائه خواهند شد.

ویژگی‌های کتاب درسی

ویژگی‌های کتاب درسی از چند منظر قابل طرح‌اند:

- کتاب درسی، جلوه‌ای از برنامه‌ی درسی
- کتاب درسی: ساختار محتوایی
- کتاب درسی: ساختار فیزیکی

کتاب درسی، جلوه‌ای از برنامه‌ی درسی

کتاب درسی براساس یک برنامه‌ی درسی تهیه می‌شود. این مهم‌ترین ویژگی کتاب درسی

آشنایی با مبانی طراحی، تألیف و ارزیابی کتاب درسی

رویکردهای برنامه‌ی درسی، جهت‌گیری‌های کلی برنامه‌ی درسی را مشخص می‌کنند

ب) کتاب درسی و هدف‌ها: کتاب درسی براساس هدف‌های مشخصی تهیه می‌شود.

هدف‌ها، سطوح و حیطه‌های متفاوت دارند که عبارت‌اند از:

- هدف‌های آرمانی کشور^۶
- هدف‌های آرمانی آموزشی^۷
- هدف‌ها یا مقاصد کلی آموزشی^۸
- هدف‌های آموزشی برای یک درس طی یک سال تحصیلی^۹
- هدف‌های آموزشی برای چند ساعت درس^{۱۰} (انتظارات آموزشی) حیطه‌های هدف‌ها نیز عبارت‌اند از: شناخت دانش^{۱۱}، مهارت^{۱۲} و نگرش^{۱۳}.

به این ترتیب، محتوای کتاب درسی باید با هدف‌ها در سطوح گوناگون هم‌سو و هم‌جهت باشد. **ج) کتاب درسی و محتوا:** محتوای کتاب درسی براساس رویکرد و هدف‌های مشخص و با توجه به اصول معینی که راهگشای انتخاب محتوا و سازمان‌دهی آن است، طراحی و تدوین می‌شود. بنابراین، دو ویژگی برای کتاب درسی در نظر گرفته می‌شود:

۱. انتخاب محتوا بر مبنای اصولی مشخص: مثل رابطه و تناسب محتوا با:

- هدف‌ها
- انگیزه و رغبت فراگیرندگان
- توان فراگیرندگان
- شیوه‌های سازمان‌دهی تجربیات یاددهی - یادگیری
- زمان ارائه‌ی درس و یا تدریس
- سودمندی
- شیوه‌های ارزشیابی
- ارتباط عمودی و افقی

- شیوه‌های ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی

- تجهیزات و امکانات ضروری برای اجرای برنامه

- ترویج برنامه‌ی درسی علاوه بر این، قبل از تولید برنامه‌ی درسی، گاهی اوقات ضرورت دارد نیازسنجی و مطالعات تطبیقی نیز انجام گیرد. عناصر و اجزای یاد شده در هر برنامه‌ی درسی، خاص همان برنامه است؛ اگرچه ممکن است بسیاری از برنامه‌ها دارای وجوه مشترکی نیز باشند.

با توجه به آن‌چه ذکر شد، ویژگی‌های کتاب درسی در ارتباط با برنامه‌ی درسی را می‌توان به ترتیب زیر شرح داد:

الف) کتاب درسی و رویکرد: کتاب درسی براساس رویکرد مشخصی طراحی و تدوین می‌شود. رویکردهای برنامه‌ی درسی، جهت‌گیری‌های کلی برنامه‌ی درسی را مشخص می‌کنند. رویکرد را «موضع‌گیری اساسی درباره‌ی فرایند یاددهی - یادگیری و ابعاد گوناگون نظری و عملی برنامه‌ی درسی» تعریف می‌کنند. بنابراین نوع رویکردی که برای برنامه‌ی درسی انتخاب و در نظر گرفته می‌شود، باید بر همه‌ی ارکان و اجزای برنامه‌ی درسی سایه بیندازد. به این ترتیب، در هر رویکرد نوع هدف‌ها، طرز تلقی نسبت به یادگیرنده، فرایند یادگیری، فرایند آموزش، محیط یادگیری، معلم و ارزش‌یابی از آموخته‌ها مشخص می‌شود. هر برنامه‌ی درسی باید نسبت به تبیین هر یک از موارد یاد شده در پرتو رویکرد خود، توانمند باشد.

است. برنامه‌ی درسی و یا به عبارت دیگر، «راهنمای برنامه‌ی درسی»^۳ مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها و راهنمایی‌هایی است که تولید مواد آموزشی براساس آن‌ها انجام می‌گیرد. به عبارت دقیق‌تر، کتاب درسی یکی از مواد آموزشی است که مطابق با این راهنمایی‌ها و دستورالعمل‌ها تهیه می‌شود، مهم‌ترین آن‌ها نیز هست.

طراحی، تهیه و تدوین برنامه‌ی درسی، بخش بسیار بااهمیت و پنهان مجموعه فعالیت‌هایی است که برای تولید کتاب درسی و سایر مواد آموزشی انجام می‌شود و متأسفانه در کشور ما معلمان، مدیران مدرسه‌ها و بسیاری از افرادی که به نوعی در امر آموزش دخیل‌اند، از وجود چنین برنامه‌ای بی‌خبرند.

برنامه‌ی درسی: اگرچه قصد نداریم در این مقاله ویژگی‌های برنامه‌ی درسی را بررسی کنیم، اما برای توضیح دقیق‌تر و ویژگی‌های کتاب درسی، به ناچار عناصر و مؤلفه‌های اصلی آن را ذکر می‌کنیم^۴. به طور کلی، هر برنامه‌ی درسی از عناصر زیر تشکیل شده است:

- ضرورت‌های تغییر برنامه
- رویکرد و جهت‌گیری‌های برنامه
- مبانی و اصول حاکم بر برنامه‌ی درسی (بایدها و نبایدها)
- فلسفه‌ی وجودی ماده‌ی درسی
- اهداف دوره و پایه‌ی تحصیلی
- در سه حیطه‌ی دانش، مهارت و نگرش
- محتوا و سازمان‌دهی آن
- شیوه‌های سازمان‌دهی تجربیات یاددهی - یادگیری

● دانش روز و فناوری های جدید
● هماهنگی با پیش دانسته های فراگیرندگان
● و ...

۲. سازمان دهی محتوا بر مبنای ضوابط و معیارهای خاص: سازمان دهی محتوا ممکن است به صورت های گوناگون انجام شود، اما رعایت سه اصل، یعنی: تداوم، تداوم، توالی، وسعت، در همه ی موارد سازمان دهی ضروری است.

شیوه های متفاوتی برای سازمان دهی محتوای کتاب درسی وجود دارد. برخی از این شیوه ها عبارت اند از سازمان دهی براساس:

- رشته های علمی
- موازی سازی رشته ها

- چند رشته ای
- بین رشته ای
انتخاب شیوه ی سازمان دهی محتوا باید براساس نوع رویکرد و هدف ها انجام گیرد.

(د) کتاب درسی و سازمان دهی تجربیات یاددهی - یادگیری:

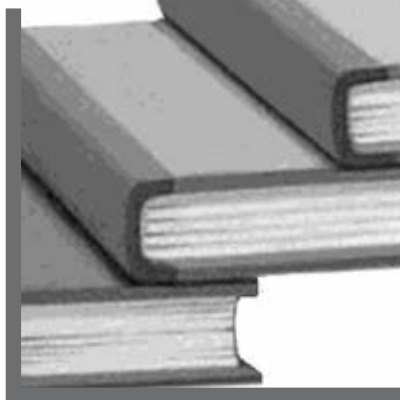
آن چه آموزش داده می شود، به ظاهر محتوای کتاب درسی است. به عبارت دیگر، فراگیری کامل محتوای کتاب درسی نیازمند آموزش است. امروزه شیوه های بسیار متفاوتی برای آموزش محتوا طراحی شده اند. شیوه های نوین همگی بر فعال بودن فراگیرندگان تأکید دارند. در چنین صورتی، محتوای کتاب باید به گونه ای طراحی شده باشد که امکان

به کارگیری چنین شیوه هایی را فراهم سازد. بنابراین، یکی از ویژگی های مهم کتاب درسی را می توان این گونه بیان کرد: کتاب درسی براساس شیوه یا شیوه های خاص آموزش داده می شود.

شیوه های یادگیری، از یک سو به محتوای کتاب و از سوی دیگر به توانایی های معلمان و امکانات و تجهیزات وابسته است. هم چنین با سازمان دهی تجربیات یاددهی - یادگیری نیز به عوامل یاد شده بستگی دارد. به عبارت دیگر، انتخاب محتوای کتاب درسی می باید با شرایط یادگیری هماهنگ باشد.

ادامه ی مقاله را در شماره ی بعد بخوانید.

سازمان دهی محتوا ممکن است به صورت های گوناگون انجام شود، اما رعایت سه اصل، یعنی: تداوم، توالی، وسعت، در همه ی موارد سازمان دهی ضروری است

زیرنویس

۱. از برنامه ی درسی تحت عنوان «راهنمای برنامه ی درسی» نیز یاد می شود. نگارنده بر این باور است، آن چه در حال حاضر به عنوان راهنمای برنامه ی درسی تهیه می شود، بخش مهمی از برنامه ی درسی است. کتاب درسی، کتاب راهنمای معلم و سایر مواد آموزشی، بخش هایی از برنامه ی درسی هستند که براساس دستورالعمل های مندرج در برنامه ی درسی تهیه می شوند.

2. curriculum development

3. curriculam Guideline

۴. آن چه در این مقاله برنامه ی درسی نامیده می شود، برنامه ی درسی برای تولید محتوای یک ماده ی درسی است.

5. approach

6. national goals

7. educational goals

8. educational aims

9. subJect objectives

10. expected outcomes

11. cognitive

12. psychomotor

13. Affective